

**Токар Наталія,**

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України та всесвітньої історії,

Центральноукраїнський державний університет

імені Володимира Винниченка

vega0604@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2263-2338

## СТАНОВЛЕННЯ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ЯК ОСНОВНИЙ ЧИННИК ФЕНОМЕНУ «АДВОКАТСЬКОЇ ДОБИ» У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ РУСІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті проаналізовано розвиток юридичної освіти на українських землях у ХІХ – на початку ХХ ст. та її роль у формуванні суспільно-політичного феномену, відомого як «адвокатська доба». З'ясовано, що найбільш сприятливі умови для підготовки правників сформувалися на західноукраїнських землях, зокрема в Галичині, де важливим осередком юридичної освіти став Львівський університет. Зростання кількості студентів-правників наприкінці ХІХ ст. було зумовлене підвищенням попиту на адвокатські послуги, незалежним правовим статусом адвокатів, перспективами професійної реалізації, а також відносною доступністю навчання. Навчальні програми юридичного факультету охоплювали основні галузі європейської правничої науки, а частина дисциплін викладалася українською мовою. Важливу роль у підготовці правників відігравав також Чернівецький університет, який став осередком формування буковинської наукової спільноти.

Окрему увагу приділено особливостям розвитку юридичної освіти в університетах Наддніпрянської України – Харківському, Київському та Новоросійському. Показано, що навчальний процес у цих закладах регламентувався університетськими статутами Російської імперії, передбачав обов'язкове відвідування лекцій і практичних занять та не допускав використання української мови у викладанні. Водночас держава частково фінансувала навчання студентів, насамперед тих, хто пов'язував свою майбутню діяльність із державною службою.

Проаналізовано процес формування професорсько-викладацького складу юридичних факультетів. На західноукраїнських землях він спочатку формувався переважно з учених, підготовлених у європейських університетах, тоді як у Наддніпрянській Україні значну роль відігравали випускники російських вищих навчальних закладів та власні вихованці університетів. Визначено відмінності у наукових пріоритетах: у російській імперській академічній традиції переважали історико-правові дослідження, тоді як у галицькому та буковинському науковому середовищі значна увага приділялася політико-економічним проблемам.

Наголошено на активній громадській і політичній діяльності викладачів і студентів юридичних факультетів, їхній участі в наукових товариствах, культурно-просвітницьких організаціях і політичному житті. Поєднання наукової діяльності з адвокатською практикою сприяло формуванню професійних навичок студентів і зміцнювало зв'язок між юридичною теорією та практикою.

Зроблено висновок, що розвиток юридичної освіти в українських університетах ХІХ ст. сприяв формуванню впливової соціально-професійної групи адвокатів, які відігравали важливу роль у культурному, освітньому та суспільно-політичному житті українського суспільства. Їхня професійна незалежність, правова компетентність і активна громадянська позиція сприяли поширенню модернізаційних ідей та становленню національного громадського руху.

**Ключові слова:** юридична освіта, «адвокатська доба», Львівський університет, Чернівецький університет, Київський університет, Харківський університет, Новоросійський університет, професорсько-викладацький склад, адвокатура, громадська діяльність правників.

Протягом XIX ст. зароджувався та стрімко розвивався український громадсько-політичний рух, завершальним етапом становлення якого стала Національно-демократична революція 1917–1921 рр. Темпи і якість його зростання в регіонах, які перебували під владою Австро-Угорської і Російської імперій, мали значні відмінності, хоча політизація відбулася практично в однакових хронологічних межах (1890-ті рр. – на західноукраїнських землях, 1900-ті рр. – в Наддніпрянщині). Важливу роль у прискоренні процесів формування політичної еліти межі XIX – початку XX ст. відіграла яскрава плеяда українських правників. Завдяки їхньому впливу на суспільно-політичні процеси цей період становлення українського громадсько-політичного руху отримав назву «адвокатська доба». Українські адвокати почали відігравати визначальну роль у національно-політичному житті з 80-х років XIX ст. на українських землях в складі Австро-Угорської імперії, і з першого десятиліття XX ст. – у складі Російської імперії, що було зумовлено суттєвою відмінністю державно-правового устрою двох країн, і, відповідно, роллю та значенням адвокатури в суспільстві. Якщо в першій конституція 1867 р. закріплювала правову рівність всіх громадян, то в другій аналогічні процеси розпочинаються тільки в 1905 р. (Андрусак Т. Г., 2013, с. 18)

Феномен «адвокатської доби» в українській історичній науці висвітлений недостатньо і, певною мірою, однобічно. Основу увагу цій темі приділяють юристи та історики права Т. Андрусак (Андрусак Т. Г., 2013), В. Гвоздій (Гвоздій В. А., 2013), І. Василик, Н. Петрів та ін. На початку XXI ст. з'явилася низка дисертаційних досліджень та монографій, присвячених діяльності провідних адвокатів кінця XIX – початку XX ст. Є. Олесницькому (І. Чуйко), Є. Петрушевичу (Х. Машталір, Д. Забзалюк), О. Кониському (О. Мисюра), І. Шрагу (Т. Кінзерська), К. Левицькому (І. Андрухів). Однак комплексного дослідження витоків цього феномену та його місця в суспільно-політичному русі України наразі не існує.

Варто відзначити, що термін «адвокатська доба» переважно пов'язують з національним рухом кінця XIX – початку XX ст. у Галичині, що пояснюється доступністю юридичної освіти в цьому регіоні. Провідним закладом вищої освіти на західноукраїнських землях був Львівський університет, на юридичному факультеті якого станом на 1910 р. навчалося понад 60% усіх студентів цього закладу. Протягом 1876–1910 рр. кількість студентів-правників в університеті зросла в 5 разів (Дрогобицька О., 2019). Така популярність юридичної освіти мала цілком прагматичне пояснення. По-перше, адвокатські послуги наприкінці XIX ст. все частіше користувалися попитом не лише заможних верств населення, а й галицьких селян, які мали значно ширші уявлення про власні права, ніж їхні «колеги» з «підросійської» України. Родовита знать була зацікавлена в тому, щоб селяни й надалі залишалися безправними, адже це дозволяло підтримувати традиційний, екстенсивний спосіб ведення сільського господарства. Підприємці – власники фабрик і заводів – прагнули отримувати якомога більші прибутки, тому виступали проти законів, які могли б обмежити використання праці найманих робітників. Натомість для адвокатів поява селян і робітників, які мали певні права, означала збільшення кількості можливих клієнтів і, відповідно, зростання попиту на юридичні послуги. Другою перевагою був незалежний правовий статус адвокатів, які за «Положенням про адвокатуру» 1868 р. не вважалися держслужбовцями<sup>1</sup>. З іншого боку, обравши спеціальність судді або нотаріуса, можна було сподіватися на успішну урядову кар'єру. Але головною перевагою юридичного факультету, на думку тодішніх студентів, були, як не дивно, більш легкі умови навчання та доступна вартість освіти. Так, відомий адвокат С. Шухевич згадував, що свого часу мріяв стати лікарем або інженером, але змушений був вивчати право, оскільки це давало можливість навчатися вдома, а в університеті складати лише іспити. З аналогічних причин обрав юридичний фах і Д. Богачевський, хоча мріяв про філософію та професорське звання (Дрогобицька О., 2019). Така система робила навчання значно дешевшим: по-перше, студенти в міжсесійний період

<sup>1</sup> Provisorische Advocaten-Ordnung. URL: <https://onb.digital/result/102DEBE3> (13. 03. 2026)

мали змогу працювати й оплачувати навчання із зароблених коштів; по-друге – перебування вдома звільняло їх від витрат на оренду житла та харчування.

Для переважної більшості студентів навчання на юридичному факультеті Львівського університету було платним. Державним коштом навчалися лише ті студенти, які надавали свідоцтво про бідність. Але і для них головною умовою продовження навчання було успішне складання семестрових форм контролю – колоквіумів. Окрім бюджетного фінансування існував також стипендіальний фонд, який складався з пожертвувань приватних осіб (Кахнич В., 2016, с. 125–132).

Навчальні програми юридичного факультету Львівського університету охоплювали всі основні галузі європейської юридичної науки: історію держави і права, римське право, німецьке право, канонічне право, адміністрацію, європейську статистику, австрійське загальне приватне право, австрійський цивільний процес, австрійське кримінальне право, європейську філософію права, європейське міжнародне право, торговельне та вексельне право, судову медицину, фінансове право, економіку, державне право конституційних монархій, австрійське загальне фінансове законодавство, австрійське політичне законодавство, австрійське гірниче право, державні розрахунки тощо (Кахнич В., 2016, с. 154). Крім того, частина дисциплін викладалася українською мовою, оскільки згідно з цісарським декретом від 23 березня 1862 р. тут були відкриті кафедри цивільного права і карного права та процедури з українською мовою викладання (Благий В., 2000, с. 213–214).

Юридичний факультет Львівського університету мав потужний викладацький склад, представлений як європейськими правниками (Т. Пілят, Е. Тіль, М. Алергант, М. Хлямтач, П. Домбковський та ін., так і місцевими науковцями (О. Огоновський, В. Сроковський, І. Добрянський (Добжанський), Е. Лопушанський, П. Стебельський, С. Дністрянський, В. Вергановський).

У 1875 р. з метою реалізації політики мультикультурності в Чернівцях відкрився Імператорський університет імені Франца Йосипа, одним з трьох факультетів якого був юридичний. Відкриття нового закладу вищої освіти сприяло формуванню української буковинської наукової спільноти. На юридичному факультеті Чернівецького університету в останній чверті XIX ст. працювали видатні вчені-правники, які зробили вагомий внесок у розвиток європейської юридичної науки: К. Томащук, К. Гіллер, Ф. Клянвехтер, Е. Груза, А. Скедль, Ф. Гауке, А. Гальбан, К. Адлер, Г. Зінгер. Протягом австрійського періоду – з 1875 по 1918 рр. – юридичний факультет підготував більше тисячі фахівців, які, окрім практичної та наукової сфери юриспруденції, активно долучалися до суспільно-політичного життя краю.

Ситуація з юридичною освітою в Наддніпрянській Україні мала свої особливості. Тут головними осередками юридичної освіти стали Харківський, Київський та Новоросійський університети, діяльність яких регламентувалася Статутами 1805, 1835, 1842, 1863 та 1884 рр.<sup>2</sup> Навчальні програми цих університетів передбачали вивчення таких дисциплін: Римське право (історія, догматика, візантійське право); Історія найвизначніших іноземних законодавств, давніх і нових; Цивільне право, судоустрій і судочинство; Кримінальне право, судоустрій і судочинство; Державне право (теорія, державне право найвизначніших іноземних держав; російське державне право); Історія російського права; Історія слов'янських законодавств; Міжнародне право; Поліцейське право (вчення про безпеку або про закони благочиння; вчення про статки або закони упорядкування); Фінансове право (теорія фінансів, російське фінансове право); Церковне законодавство; Політична економія і статистика; Енциклопедія права (енциклопедія юридичних і політичних наук; історія філософії права); Богослов'я догматичне і моральне; Абстрактна і практична філософія; Тлумачення Св. Писання та церковна історія<sup>3</sup>.

<sup>2</sup> Сравнительная таблица уставов университетов 1884, 1863, 1835 и 1804 гг. С.-Петербург: Типо-лит. С.-Петерб. тюрьмы, 1901. 270 стб.

<sup>3</sup> Владимирский-Буданов М. Ф. История Императорского Университета св. Владимира. Киев: Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1884. Т.1. С. 247–253.

Однак дистанційної форми навчання, на зразок Львівського університету, не передбачалося. Так, у Правилах по предметній системі викладання Харківського університету чітко вказувалося, що до іспиту з предмету допускаються лише ті студенти, які прослухали повний курс лекцій з цього предмету та брали участь у практичних заняттях<sup>4</sup>. Також не йшлося і про викладання українською мовою, яка після Валуєвського циркуляру та Емського указу в Російській імперії фактично заборонялася.

Однак варто відзначити, що влада Російської імперії була більш щедрою – частка «казенно-коштных» студентів в її університетах сягала 20%. При чому показник студентів-державників в українських губерніях іноді перевищував аналогічний показник столичних університетів<sup>5</sup>. Щоправда, державне фінансування надавалося переважно майбутнім вчителям і лікарям. Щодо юридичної освіти, то бюджетним коштом могли навчатися лише ті особи, які пов'язували свій майбутній фах з державною службою. Адвокатська спеціальність, яка вважалася «світською», державою не фінансувалася.

Викладацький склад юридичних факультетів Харківського, Київського та Новоросійського університетів формувався з певними труднощами. Так, у першій половині XIX ст. внаслідок недоліків університетської організації, посиленіх Статутом 1835 р., спостерігалось зменшення кількості професорів, що призвело до кадрового «голоду». Наприклад, у Харківському університеті на початок 1860-х рр. спостерігався значний відсоток вакантних місць на кафедрах етико-політичного відділення (праобразу юридичного факультету). Для вирішення проблеми кадрового забезпечення факультет отримав право залишати при університеті обдарованих студентів з призначенням стипендії для «приготування до професорського звання», а також присуджувати здобувачам звання приват-доцентів. Завдяки вжитим заходам проблема кадрового складу в другій половині XIX ст. була вирішена, і на юридичному факультеті, переважно за рахунок внутрішнього ресурсу, з'явилася плеяда талановитих професорів: І. Ф. Тимковський, Л. Якоб, Б. О. Рейт, І. М. Данилович, М. П. Клобуцький, Т. Ф. Степанов, О. В. Куніцин, О. М. Міцкевич, С. В. Пахман, І. В. Платонов, І. П. Сокальський, Г. Ф. Шершеневич, М. П. Чубинський, О. О. Алексєєв.

Формування викладацького складу юридичного факультету Київського університету мало свою специфіку. На першому етапі становлення для викладання фундаментальних курсів з права були запрошувалися професори та викладачі з Вільно, Кременця, Харкова та Санкт-Петербурга (І. Данилович, О. Міцкевич, К. Неволін, С. Орнатовський, С. Богородський, О. Федотов-Чехівський)<sup>6</sup>. З 1860-х рр. до викладання на факультеті починають активно запрошувати власних випускників: О. Ф. Кістяківського, Л. С. Білогриць-Котляревського, Д. Г. Тальберга, В. А. Удінцева, К. А. Мітюкова, В. П. Демченка, В. А. Незабитовського, Й. О. Покровського, О. В. Романовича-Славатинського, В. І. Синайського. Унікальним явищем української юридичної освіти стала поява київської історико-правової школи, засновниками якої були колишні студенти, а згодом – професори юридичного факультету М. Ф. Владимирський-Буданов та Ф. І. Леонтович. Обґрунтовану ними концепцію «західноруського права» сучасні правознавці вважать своєрідним проривом в становленні українського права (Нариси історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2004, с. 297).

На юридичному факультеті Новоросійського університету, заснованого 1865 р., проблема викладацьких кадрів була найбільш болючою: протягом року після початку роботи закладу тут не було жодного професора, а обов'язки декана тимчасово виконував ректор (Коваль І. М. (ред.),

<sup>4</sup> Правила о предметной системе преподавания и экзаменов на Юридическом Факультете Императорского Харьковского университета. Харьков. В Университетской Типографии, 1907. 7 с. URL: <https://ekhnur.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/78200baa-0ae0-4d23-a4b7-fa16189a6717/content>. (22. 01. 2026)

<sup>5</sup> Романович-Славутинський О. Из спогадів про Київський університет та його викладачів у 1843–1854 роках. *З іменем Святого Володимира. Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників*. Київ: Заповіт, 1994. Кн. 1. С. 160.

<sup>6</sup> Владимирський-Буданов М. Ф. Указ. соч. С. 443–451.

2015, с. 58). Навіть через 10 років кадрова проблема не була остаточно вирішена, і без професорів далі працювала кафедра державного права, а на кафедрі міжнародного права професорські посади були вакантними і через 20 років (Коваль І. М. (ред.), 2015, с. 60). Серед провідних викладачів-юристів закладу були Д. І. Азаревич, О. М. Богдановський, Є. В. Васьковський, О. І. Загоровський, І. О. Івановський, В. А. Косинський, Ф. І. Леонтович, Е. Я. Немировський, В. В. Сокольський, П. П. Цитович, О. Я. Шпаков, М. М. Шпилевський.

Переважна частина професорсько-викладацького складу Київського, Харківського та Новоросійського університетів у перші роки їхнього існування були вихованцями Московського (С. В. Пахман, В. А. Удінцев, В. А. Косинський, М. М. Шпилевський та ін.) і Петербурзького (О. В. Куніцин, К. Неволін та ін.) університетів. В наступний період особливістю формування викладацького складу юридичних факультетів університетів «підросійської» України стало виховання власних висококваліфікованих кадрів. Так, значна частина майбутніх професорів-юристів Київського та Харківського університетів була їхніми ж вихованцями (М. П. Чубинський, Ф. І. Леонтович, І. П. Сокальський, М. Ф. Владимирський-Буданов, О. Ф. Кістяківський та ін.). Крім того, отримавши освіту в одному з цих університетів, науковий ступінь вони здобували в іншому, а викладали в третьому (П. П. Цитович, І. Данилович, І. О. Івановський, О. Я. Шпаков, О. В. Куніцин та ін.).

На відміну від них, викладацький склад юридичних факультетів університетів західноукраїнських земель на перших етапах їхнього функціонування формувався переважно з іноземців, які отримали освіту в європейських університетах: Вюрцбурзькому (К. Гіллер), Празькому (Ф. Кляйнвехтер), Ягеллонському (А. Гальбан), Віденському (К. Адлер, Г. Зінгер) тощо. Наприкінці XIX ст. тут з'являється плеяда молодих професорів – вихованців Львівського університету (К. Томашук, О. Огоновський, В. Вергановський та ін.).

Характерною особливістю підготовки науковців-правників обох регіонів України було закордонне стажування, яке відбувалося у провідних наукових установах того часу: Берлінському, Варшавському, Віденському, Вільненському університетах. Також значна частина майбутніх професорів мала змогу працювати в архівах та бібліотеках Німеччини, Австрії, Нідерландів, Франції, Бельгії під час написання докторських дисертацій (Л. С. Білогриць-Котлярівський, Й. О. Покровський, В. А. Незабитовський, О. І. Загоровський, І. О. Івановський та ін.), що, безумовно, сприяло розширенню джерельної бази та позитивно впливало на якість наукових досліджень. Важливою складовою викладацької діяльності була публікація статей зі своєї галузі, участь у наукових конференціях та дискусіях, робота у видавництвах.

Наукові інтереси професорсько-викладацького складу юридичних факультетів центрально-східного і західного регіонів України також дещо різнилися. В університетах «підросійської» України наукові праці правників мали історичне спрямування. В Київському університеті навіть сформувалася історико-юридична школа, засновниками якої були М. Ф. Владимирський-Буданов та Ф. І. Леонтович (Гриценко І. С., 2009, с. 128). Викладачі Львівського та Чернівецького університетів у своїх наукових дослідженнях переважно тяжіли до політико-економічних питань (Ф. Кляйнвехтер, Т. Пілат, С. Дністрянський та ін.). Вірогідно така різниця у напрямках наукових досліджень певною мірою була зумовлена особливостями суспільно-політичного життя Російської та Австро-Угорської імперій. У Російській імперії дослідження політекономічного спрямування неминуче підкреслили б недоліки існуючого соціально-економічного укладу, а царський уряд не сприймав і боявся будь-якої критики. Тому науковці обирали менш «дратівливі» теми, аналізуючи й критикуючи минуле, а не сьогодення. «Освічений абсолютизм» Австрійської імперії Габсбургів з кінця XVIII ст. характеризувався набагато ліберальнішими і прогресивними підходами, сприймаючи наукові дослідження не як загрозу для правлячого режиму, а як можливий шлях вирішення соціально-економічних проблем. Така позиція австрійського уряду сприяла практичному спрямуванню досліджень правників Львівського та Чернівецького університетів.

Викладацький склад українських університетів XIX ст. вирізнявся не лише високим науковим рівнем, а й активною громадською діяльністю. Так, викладачі юридичного факультету Київського університету В. Г. Демченко, Г. В. Демченко, О. Ф. Кістяківський, К. А. Митюков, В. І. Синайський, В. О. Удінцев заснували Київське юридичне товариство, діяльність якого сприяла активній взаємодії науковців-теоретиків з практичними діячами у галузі судочинства, прокуратури та адвокатської справи. М. Ф. Владимирський-Буданов упродовж 1882–1916 рр. обіймав посаду головного редактора Київської археографічної комісії, а у 1887–1893 рр. очолював Історичне товариство Нестора-літописця (Колесник В. Ф. (ред.), 2014, с. 576). Ф. І. Леонтович був членом Одеського товариства історії і старожитностей, Слов'янського товариства Кирила і Мефодія, Товариства допомоги літераторам та вченим та одним із засновників Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті. М. П. Чубинський був членом правління Літературно-художнього товариства та Товариства грамотності в Харкові, членом Київського драматичного товариства, віце-президентом, а згодом – президентом Товариства слов'янської наукової єдності. Професор права Львівського університету О. Огоновський був співзасновником громадських організацій «Дружній лихвар», «Просвіта», «Рідна школа», першим розпочав викладання своїх курсів українською мовою та написав перший україномовний підручник з цивільного права. П. Стебельський, В. Вергановський та ін. були дійсними членами Наукового товариства імені Т. Шевченка. С. Дністрянський ініціював заснування Товариства україно-руських правників, яке об'єднало національно свідомих юристів Галичини й Буковини.

З останньої чверті XIX ст. громадська діяльність викладацької університетської спільноти все більше політизується. В першу чергу це проявилось в активній політичній позиції викладачів Львівського університету: К. Томащук протягом 1871–1889 рр. займався парламентською діяльністю в Райхсраті, 4 рази поспіль (1871, 1873, 1879 і 1885) обирався представником громад Чернівців, Серета, Сторожинця, Сучави, Радауц та повітів, представляв громади Кимполунга та Радівців у Буковинському, упродовж 1872–1889 рр. був депутатом міської ради Чернівців. А. Гальбан був активним громадським діячем Буковини, депутатом Буковинського крайового сейму. Т. Пілат протягом 1876–1914 рр. був депутатом Галицького сейму, протягом декількох десятиліть (1874–1920) керував Національним департаментом статистики. О. Огоновський став першим головою Народної Ради у Львові.

Політичні погляди професорсько-викладацького складу Наддніпрянщини простежити значно складніше. Через сувору регламентацію університетського життя і посиленій контроль з боку влади, особливо в першій половині XIX ст., до викладацької діяльності апріорі не допускалися особи з опозиційними поглядами. Однак навіть у цей період можна простежити ліберальну позицію викладачів-юристів через призму їхніх наукових інтересів. Так, професор Київського університету С. Богородський відстоював ідею гласності судочинства, засуджував жорстокість феодального законодавства. В. А. Незабитовський обстоював ідею недоторканності людської особистості, виступав за впровадження виключно наукових засад викладання. О. Ф. Кістяківський був відомим в українофільському колі, активно співпрацював з М. С. Драгомановим, О. П. Кулішем, М. І. Костомаровим, П. П. Чубинським і В. Б. Антоновичем, хоча і не був членом «Громади» (Берзін П. С., 2008, с. 112–116).

Наприкінці XIX – на початку XX ст. політична діяльність професорів і викладачів юридичних факультетів Харківського, Київського і Новоросійського університетів значно активізувалась. Багато з них працювали у періодичних та наукових виданнях різного політичного спрямування (О. М. Богдановський, П. П. Чубинський та ін.). Під час революцій 1905–1907 рр. та 1917–1921 рр. вони активно долучалися до розробки законопроектів, обіймали державні посади та були членами різних політичних партій. Так, І. О. Івановський брав участь в комісії по розробці законопроекту щодо заснування Державної Думи, П. П. Цитович був членом ради міністра фінансів Російської імперії, М. П. Чубинський був членом центрального комітету кон-

ституційно-демократичної партії (кадетів), В. А. Косинський – членом Української Центральної Ради від партії кадетів.

Наведені вище приклади свідчать, що студенти юридичних факультетів українських університетів мали змогу через своїх викладачів долучатися до наукових і громадських організацій, що сприяло формуванню у них активної громадянської позиції та прогресивних політичних поглядів. Так, студенти-правники Львівського університету долучилися до створення товариства «Просвіта», Наукового товариства імені Т. Шевченка та першої української професійної організації правників «Кружок правничий», створеної за участі професора О. Огоновського<sup>7</sup>. Студенти юридичного факультету Чернівецького університету Лесь Мартович, Теодот Галіп, Микола Василько, Ілько Семака, Владислав Прус проводили культурно-освітню роботу серед селян, збирали і вивчали фольклорні матеріали, засновували по села читальні тощо, а по завершенню навчання стали відомими громадськими, політичними і культурними діячами (Грекул-Ковалик Т. А., 2018, с. 12). Громадська діяльність студентів юридичного факультету Київського університету була активною та часто опозиційною до імперської влади: студенти-юристи входили до складу київських «Громад», займалися культурно-просвітницькою роботою, вивчали історію та етнографію України, а з другої половини ХІХ ст. – брали участь у народницьких та соціалістичних гуртках, поширювали заборонену літературу (Казьмірчук Г. Д., 2022, с. 240–245). Центральною ідеєю громадського життя студентства Харківського університету стало просвітництво. Студенти-правники відгравали помітну роль у поширенні української мови, літератури та історії шляхом участі у гуртках, спрямованих на самоосвіту, обговорення правових та соціальних проблем, часто виступали проти жорстких академічних обмежень та вимагали автономії університету<sup>8</sup>. Юридичний факультет Новоросійського університету був центром формування ліберальної інтелігенції, яка займалася не лише навчанням, але й обговоренням питань державного права та чинного законодавства. Студенти брали участь у таємних гуртках, студентських братствах та земляцтвах, обговорюючи ліберальні реформи та правові питання, організували бібліотеки та читали лекції для широкої громадськості, попри суворий контроль влади намагалися формувати осередки самоорганізації (земляцтва, каси взаємодопомоги), що часто переростали у дискусійні клуби (Коваль І. М. (ред.), 2015).

Більшість науковців-правників займалися практичною адвокатською діяльністю, що сприяло залученню студентів до безпосередньої участі в судових процесах і слуханнях, формувало в них професійні навички через практику. Крім того, адвокати активно займалися благодійництвом – створювали культурні осередки, фінансували будівництво театрів, храмів, шкіл, систематично вели освітні чи культурологічні проекти, видавали власні наукові праці, спогади, мемуари, поетичні збірки, оповідання, новели, були керівниками академічних та церковних хорів, театральних труп тощо (Гвоздій В. А., 2013, с. 7–8), що також слугувало прикладом для студентів і формувало у них розуміння багатовекторності адвокатської справи.

Отже, відкриття юридичних факультетів в українських університетах ХІХ ст. сприяло формуванню унікального явища в суспільно-політичному житті України – «адвокатської доби». Глибоке знання чинних законів, здатність законними засобами захищати передбачені правом права і свободи, матеріальна самостійність, а також відсутність вузьких станових інтересів – усе це сприяло тому, що адвокати ставали носіями й поширювачами нових прогресивних ідей у суспільстві. Формуванню активної громадянської позиції правників, окрім ґрунтовної професійної підготовки, сприяв особистий приклад викладачів, які часто залучали студентів до наукової і громадської роботи. Не зважаючи на певні особливості формування професорсько-викладацького складу юридичних факультетів центрально-східного і західного регіонів України і, відповідно, певні відмінності у політичних поглядах викладачів, усі випускники, які здо-

<sup>7</sup> Діло. 12 січня 1937.

<sup>8</sup> Харківський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: у 2 т.; укл.: Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко, В. І. Кадєєв та ін. Харків, 2011.

були адвокатський фах і мали свою практику, активно брали участь у культурному, освітньому та суспільно-політичному житті. Вони ставали співзасновниками економічних, наукових і просвітницьких об'єднань, безкоштовно забезпечували для них юридичну підтримку: розробляли статuti, представляли організації в суді, захищали їхні інтереси. Крім того, правники входили до складу наглядових рад і керівних органів банків, страхових товариств та інших установ. З часом вони здобули значний досвід у партійній та парламентській діяльності, попри те що не мали готових зразків для наслідування і працювали в умовах відсутності власної держави.

### Список літератури

- Андрус'як Т. Г., 2013. Адвокати та їх роль у розвитку української правової думки. *Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу*. Київ; Тернопіль. 14–19.
- Берзін П. С., 2008. *Київська школа кримінального права (1834–1960 рр.): історико-правове дослідження*. Київ.
- Благий В., 2000. Структура та викладацький склад вищих шкіл Львова на початку ХХ ст. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів. Вип. 35–36. 213–214.
- Гвозд'ій В. А., 2013. Адвокатура України: історія та сучасність, досвід і перспективи. *Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу*. Київ; Тернопіль. 5–9.
- Грекул-Ковалик Т. А., 2018. *Розвиток юридичної освіти та науки на Буковині (1875–2015 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*. Львів.
- Гриценко І. С., 2009. Короткий В. А. *Юридичний факультет Університету Святого Володимира, 1834–1920*. Київ.
- Дрогобицька О., 2019. Адвокатська доба. Чому в Галичині було найбільше юристів серед провінцій Австро-Угорщини. *Репортер*. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://report.if.ua/istoriya/advokatska-doba-chomu-v-galychyni-bulo-najbilshe-yurystiv-sered-provincij-avstro-ugorshchyny/> (15. 01. 2026).
- Казьмірчук Г., 2022. Вступ до університетських студій: нариси та інформативні документи В: Казьмірук Г. *Вибрані твори*. Київ. Т. 14.
- Кахнич В., 2016. *Юридична освіта та наука у Львівському університеті (1661–1939): монографія*. Львів.
- Коваль І. М. (ред.), 2015. *Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015)*. Одеса.
- Колесник В. Ф. (ред.), 2014. *Історія Київського університету: монографія*. Київ.
- Нариси історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2004*. Київ: *Наша культура і наука*. 297 с.

**Nataliia Tokar**

## **THE FORMATION OF HIGHER LEGAL EDUCATION IN UKRAINIAN LANDS AS THE MAIN FACTOR OF THE PHENOMENON OF THE “LAWYER’S AGE” IN THE SOCIAL AND POLITICAL MOVEMENT OF THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES**

*This study examines the development of legal education in the Ukrainian lands during the nineteenth and early twentieth centuries and its role in the emergence of a socio-political phenomenon commonly referred to as the «lawyer’s age». The research demonstrates that the most favorable conditions for the training of legal professionals developed in the western Ukrainian regions, particularly in Galicia, where the Lviv University became a major center of legal education. The rapid increase in the number of law students in the late nineteenth century was driven by the growing demand for legal services, the relatively independent professional status of advocates, opportunities for career advancement, and the comparatively accessible conditions of study. The curriculum of the law faculty encompassed the principal branches of European legal scholarship, and some courses were delivered in the Ukrainian language. An important role in the training of legal professionals was also played by Chernivtsi University, which contributed to the formation of a Bukovinian scholarly community.*

*The article also explores the specific features of legal education in the universities of Central and Eastern Ukraine – Kharkiv, Kyiv, and Novorossiysk. The educational process in these institutions was regulated by the*

university statutes of the Russian Empire, required mandatory attendance at lectures and practical classes, and excluded the use of the Ukrainian language in teaching. At the same time, the state provided partial financial support for students, primarily those intending to pursue careers in public service.

The study further analyzes the formation of the academic staff of law faculties. In the western Ukrainian regions, the teaching staff was initially composed largely of scholars educated at European universities, whereas in Central and Eastern Ukraine an important role was played by graduates of Russian higher education institutions as well as by the universities' own alumni. Differences in research priorities are also identified: historical-legal studies predominated in the academic tradition of the Russian Empire, while scholars in Galicia and Bukovina paid greater attention to political and economic issues.

Particular attention is given to the active civic and political engagement of professors and students of law faculties. They participated in scholarly societies, cultural and educational organizations, and political movements. The combination of academic work with legal practice contributed to the development of students' professional skills and strengthened the connection between legal theory and legal practice.

The study concludes that the development of legal education in Ukrainian universities in the nineteenth century contributed to the emergence of an influential socio-professional group of advocates who played a significant role in the cultural, educational, and socio-political life of Ukrainian society. Their professional independence, legal expertise, and active civic engagement facilitated the dissemination of modernization ideas and the development of the national public movement.

**Key words:** legal education, «lawyer's age», Lviv University, Chernivtsi University, Kyiv University, Kharkiv University, Novorossiysk University, academic staff, advocacy, civic activity of lawyers.

## References

Andrusiak T. H., 2013. Advokaty ta yikh rol u rozvytku ukrainskoi pravovoi dumky [Lawyers and their role in the development of Ukrainian legal thought]. In: *Advokatura Ukrainy: istoriia ta suchasnist: materialy Vseukrainskoho kruhloho stolu*. Kyiv; Ternopil. 14–19. (In Ukrainian).

Berzin P. S., 2008. *Kyivska shkola kryminalnoho prava (1834–1960 rr.): Istoryko-pravove doslidzhennia* [Kyiv school of criminal law (1834–1960): A historical and legal study]. Kyiv. (In Ukrainian).

Blahyi V. (2000). Struktura ta vykladatskyi sklad vyshchych shkil Lvova na pochatku XX st. [Structure and teaching staff of higher schools in Lviv at the beginning of the twentieth century]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna*, 35–36, 213–214. (In Ukrainian).

Drohobyt'ska O., 2019. *Advokatska doba. Chomu v Halychyni bulo naibilshe yurystiv sered provintsii Avstro-Uhorshchyny* [The advocate era: Why Galicia had the largest number of lawyers among the provinces of Austria-Hungary]. *Reporter*. [Online]: Available from: <https://report.if.ua/istoriya/advokatska-doba-chomu-v-galychyni-bulo-najbilshe-yurystiv-sered-provincij-avstro-ugorshchyny/> [Accessed: 15. 03 2026, from]. (In Ukrainian).

Hrekul-Kovalyk T. A. (2018). *Rozvytok yurydychnoi osvity ta nauky na Bukovyni (1875–2015 rr.)* [Development of legal education and science in Bukovina (1875–2015)] (Abstract of PhD dissertation). Lviv.

Hrytsenko I. S., 2009. Korotkyi V. A. *Yurydychnyi fakultet Universytetu Sviatoho Volodymyra, 1834–1920* [The Faculty of Law of St. Volodymyr University, 1834–1920]. Kyiv. (In Ukrainian).

Hvozdi V. A., 2013. Advokatura Ukrainy: istoriia ta suchasnist, dosvid i perspektyvy [The Bar of Ukraine: History and modernity, experience and prospects]. In: *Advokatura Ukrainy: istoriia ta suchasnist: materialy Vseukrainskoho kruhloho stolu*. Kyiv; Ternopil. 5–9. (In Ukrainian).

Kakhnych V. 2016. *Yurydychna osvita ta nauka u Lvivskomu universyteti (1661–1939)* [Legal education and science at Lviv University (1661–1939)]. Lviv. (In Ukrainian).

Kazmirchuk H., 2022. Vstup do universytetskykh studii: narysy ta informatyvni dokumenty [Introduction to University Studies: Essays and Informative Documents]. In: *Kazmiruk H. Vybrani tvory*. Kyiv. T. 14.

Koval I. M. (ed.), 2015. *Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova. Istoriiia ta suchasnist (1865–2015)* [Odesa I. I. Mechnikov National University: History and modernity (1865–2015)]. Odesa. (In Ukrainian).

Kolesnyk V. F. (ed.), 2014. *Istoriiia Kyivskoho universytetu* [History of Kyiv University]. Kyiv. (In Ukrainian).

*Narysy istorii Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka* [Essays on the history of Taras Shevchenko National University of Kyiv]. (2004). Kyiv. (In Ukrainian).

Дата першого надходження статті до видання: 21.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.05.2026